

Péntek Imre

A töredékesség teljessége

Győri László: A kései Éden

A költő előbb-utóbb prózát (is) ír. Győri László esetében erre elég sokáig kellett várni, holott egész pályája során mocorgott benne ez a műfaj. Ha valaki elolvasta korábbi könyveit vagy beletekintett Bizonyos értelemben című kötetébe (Válogatott és új versek, 1964-2001), akkor felfigyelhetett arra a tárgyias, leíró jellegű, epikus elemeket használó megközelítésre, amely némely versének oly jellegzetes karaktert ad. Főként az orosházi gyerek- és ifjúkori élmények megjelenítések találkoznak ezzel a szikár, pontosságára, lényegre törő, metonimikus versbeszéddel. (Csak néhányat ezek közül: Ki emlékszik?, Csuhe, Disznóölök, Szénakaszalók.) Azt is mondhatnánk, érett ezekben az a prózai mű, amely (végre) 2005-ben megszületett A kései Éden címmel. Egyébként meg lehet érteni a szerző késlekedését, hisz egy hatalmas és értékében is jelentős irodalmi műegyüttes, hagyomány után, a vidéki, a falusi tanyai élet témájában nehéz megszólalni. A népi írók faluról szóló, meghatározó művei ismeretében. De mégis, van valami, az ötvenes-hatvanas évek vidéki Magyarországa, az elsüllyedt gyerekkor világa, amit még ennek a '45 után, az ötvenes években szocializálódott generációnak kell kibeszélnie. Nem csak versben, prózában is. Oláh János, Serfőző Simon, Oravecz Imre és Sárándi József már letette a névjegyet ezen a téren, s most kézbe vehetjük Győri László „szociomemoárjait”, reflexiókkal sűrűn átszőtt kisprózai szövegeit. A költő szeretné megérteni, mi történt vele, velük, családjával, tágabb rokonságával, települése lakóival, ezért – egyfelől – valóságos oknyomozásba kezd, levéltárak kiadványaiban, néprajzi-nyelvészeti művekben kutakodik, másfelől viszont elmerül az emlékezés finom struktúráiban, mélyre süllyedt tudattartalmaiban, valóságos lélektani analízisnek veti alá „megcsontosodott” személyiségét. Ha meg akarjuk érteni motivációját, érdemes idézni a kötetének hátlapján olvasható sorokat.

„Ebben a könyvben gyerekkorom részleteit, az ötvenes éveket, ötvenhatot, egy kisváros, egy család, egy fiú életét írtam le, amikor már semmi sem fáj, amikor már minden csupa derű... az öröm, a humor, a gyógyító ironia vezetett mindvégig.”.

Azt hiszem, egyik kulcsmondata: „amikor már semmi sem fáj”. Mert Győri László – más, első generációs értelmiségi társaival – sokáig hordta magában a be nem gyógyuló sebeket, sérelmeket, megalázásokat. A „sakkozó



kulák” apa dühét, aki megunva a beszolgáltatók zaklatásait, otthagya a paraszti életet és bányába ment dolgozni. A helyi gimnáziumba való föl nem vétel szégyenét, mert a származási kategóriája nem volt megfelelő... A végrehajtott felfoghatatlan zaklatási igyekezetét... Bátyja 1956-os távozásának családi traumáját... S hogy érzékeny gyerekként kíméletlenül „befogták” a „Paraszti munkák”-ba, „a régi alföld nagy tevékenységei”-be.

Igen, a versek sebzettsége ezekben a prózában gyógyító iróniává szelídült, az események, alakok, tárgyak analízise, már-már tudósi alaposságú vizsgálata némi gyöngyházás csillogásba vonja „az eltűnt időt”.

Pedig családfája kezdeti ágán jeles ősök találhatók: azok, akik a somogyi Zombából az 1744-es években az ágotai vallást ért üldözések elől e helyre vándoroltak, hogy megalapítói legyenek a településnek. A Győriek, a Győri Daniak. S megalkotva azt a vér szerinti szövevényes hálózatot, ami a tágabb rokonságból, „sógorságból” szövedött össze. S aminek a számontartása – gondolom – mind a mai napig tart. A szereplők pedig a legkülönbözőbb társadalmi szinten futották be pályájukat. S az író is meglepődik, amikor történeteit elmesélve, egy ismerőse azt kérdezi: ha már ilyen érdekes családból származol, miért nem írod meg az életed?

Az „érdekes család” főszereplője kétségtelenül a parasztpolgár apa. Akinek ambíciói túlterjedtek a szűk családi körön, sakkozott, újságot olvasott, s a maga módján felázadt a körülmények ellen. „Kívül élt”, s megvetette a benti házi munkát. A szülők megosztottak a két gyereken, a báty lett az apja fia, a kisebbik az anyja szoknyája mellett nevelkedett. A bátyja elmenekülése után a szülők „o sztoz-

„tak” a maradék fiún, ami a szerzőben sokáig ható skizofréniát okozott. A mindkét elvárásnak való, szinte összeegyeztethetetlen megfelelés. De hiába jelenik meg némi lelkifurdalással az anya alakja (haldoklásának megrendítő jelente), akinek „finomságát” az író nem tudta viszonzni, mégis az egy év múlva feleségét követő apáé az „utolsó mondat”...

S megismerjük a tanyai rokonságból a három Császárt, a három nő nélkül élő, magának való férfit, akik azonban rendet tartottak maguk körül, és segítettek annak, aki hozzájuk fordult. Egy galambvitelkor esett meg az aludttej-evés szertartása, a kanalazás a közös tálból. S a legyek eltávolítása a hátracsapott kanállal: ez a mozdulat immár örökre bevésozott a kisfiú emlékezetébe. A gyerekkor szerves része az állatokkal való barátkozás. Ezen a gyermeki horizonton feltűnik Citrom, a magyar tarka tehén, az örök mozgó Mici, a tejet adó kecske, s a tragikus véget ért Tudode, a kotorék eb.

A társadalmi környezet kitorólhetetlen alakja – Győri verseinek is meghatározó szereplője – a végrehajtó. Tudományos nevén: a transzferáló. Egy különösen szorgalmas és kitartó nő – az elhordott bútorok után – a többszörösen lesöpört padláson keresgélv elvihető holmikat. Természetesen semmit sem talált. Kivéve a nyüzsgő egérhadat. Az ötvenes évek falusi életének jellegzetes nyári foglalatossága volt a tűzörség. (A kulákok gyűjtogatását megfigyelendő.) Intézménye: a Szerneval (Szerves Trágyagyűjtő Vállalat), mely a budikban összegyűlő fekáliát értékesítette. Minderről érzékletes följegyzésekben számol be a szerző. Ahogy eszmélkedésének – a negyvenes években születettek nemzedékének – jellegzetes (olvasmány) élményeiről. Az akkori tankönyvek ugyanis az orosz és szovjet irodalom gyöngyszemeiből válogattak szemelvényeket a magyar kisiskolásoknak. Az Acélos Szoszó műmeséje pedig a nagy államférfi gyerekkori próbatételével sugallta a vezér állhatatosságát.

Megelevenednek a korabeli orosházi iskolai élet tanár- és gyermekfigurái. A Petőfi-rajongó Nyári Laci bácsi a zseniális ötletével: a pecsétnyomó jegyekkel, amiket imádtak a gyerekek. A „Gyűjtsd a vasat és a fémét” üttörő mozgalom hőse és nyertese: Swarcz Guszti, a győztesnek járó Csepel kerékpárral. S kissé nosztalgikus-szomorúsággal ötvözöttlen íródik le a találkozás – negyven év után – az osztály legmenőbb fiújával, Szöke Boldogh Jóskával, aki gyógyíthatatlan betegsége utolsó stádiumában keresi föl gyerekkori barátját. Főlelevenítődik a Hajnal és Tükör utca gyerekcsoportjai között a már-már legendák kódéba vesző focimeccs, mely a „tyúkszaros körülmények” között is a sportszerűség és a helytállás példáját adta. Annak ellenére, hogy a szerző – a „kis Penyegé” súlyosan megsérült. A Pál utcai fiúk előadása nyolcadikban mindenképpen a mű hangsúlyos jelente: ekkor merülnek fel a jó és rossz közötti választás dilemmái, a szerep és ember közötti distanciák, a hűség és az árulás próbái. S még van egy motívum, ami a színelőadás kapcsán kerül felszínre: Geréb szerepében a

szerző nem a kellő időben lép színre. „Elvtem a pillanatot, még nem én vagyok soron, beszédek az oldalfüggöny mögül. Félúton észbe kapok, sziszegnek, vissza, vissza...”. (Nemzedékünknek egyik meghatározó élménye volt, hogy „színre lépéseinkkel” elvétettük a pillanatot. Ma is csak megütődve tudok gondolni azokra a 69-es „sziszegésekre”, későbbi igaztalan támadásokra, leminősítésekre, amelyek az Elérhetetlen föld című antológia megjelenését kísérték.)

A kötet egyik legmegragadóbb része az 1956-os forradalom orosházi eseményeinek gyermeki szemmel történő és mégis hiteles felidézése. A helyi gimnáziumból való kitiltás, a hódmezővásárhelyi továbbtanulás, a szegedi egyetem hangulatának kisugárzása – mind-mind egyetlen napba, október 26-ára sűrűsödik össze, amikor – ahogy szerző írja –: „a mi városunk is utolérte a forradalmat”. A Hannibál tanár úr vetítése közben törnek ki a „sajnálatos események”, a tömeg az ismerős jelszavakat skandálja, a Kossuth szobornál beszéd hangzik el, majd egy másik férfi lázító verset szaval, melynek refrénje: „Kisöporni a szovjet szemetet!”. S persze jött a visszatérés november 4-én, a fehér tankban az elmenekült városi vezetővel. Valamiféle summázat – nem tanulság – fogalmazódik meg a hitbuzgó kommunista tanár, Kozárdi kísérletei nyomán: „Sohasem derült ki, milyen gáz keletkezett akkor a lombikban, s milyen vegyi folyamat zajlott el azon az órán, abban az évben”. (Valóban, máig találgatjuk.)

A kötet utolsó harmada néprajzi-szociográfikus hűséggel és hitelességgel mutatja a paraszt munkákat és eszközöket, az életmódot, melyben „a falusi kisgyerekkorától dolgozott”. A kapálás, a marokszedés már a gyerek dolga is. „S a munkák munkája az aratás”. A kaszálapálástól a kötélvetésen, a kévekötésen át a keresztirakásig. (A kukát – a horgas végű marokszedő fát – a Dunántúlon nem használták, a sarlót annál inkább. Magam is végeztem vele egypár nyári gyakorlatot. Eminnen üzenem a szerzőnek, az éles sarló alkalmas marokszedésre.) Abban viszont mélyen egyetértünk (hasonló élmények alapján): „Parasztságomat fölöttébb ellenkedvettem...”.

A belé(nk)szorult tudásvágy, könyv- és olvasásszomj sohasem tudott kielégülni. S ahogy Győri írja: a nép-urbanus ellentét még „rá is tett” ezekre a feltörő averziókra. S joggal mondja: az irodalom nem a témája, világa, hanem „az érték vonalában reped szét”. S talán az irodalomból való „kilépés” sem akkora gond, a kihátrálás, hiszen – ha akarjuk, ha nem –, olyanok is vagyunk (az irodalom valamilyen szintű szereplői), mint akik közül származunk. S persze, el kell jutni az ünnepekhez, a könyv egyik meglepő megállapításáig: „nálunk az ünnepek nem voltak ünnepek; olyan ridegen éltünk, hogy abba nem illett bele névnap, születésnap, húsvét, karácsony”. Ám ezt a sommás megállapítást visszavonja, finomítja az író: „itt is, ott is egy-egy kis fény hunyorog ki a vakhomályból”. A szegények karácsonyai a maguk módján igyekeztek egy kis melegséget, meghittséget hozni a munkás hétköznapi végtelen tengerébe. Az első karácsony emlékének felidézése (hat éves korból)

nem nélkülözi a „csodás elemeket“: a kádban sikló gyertyás kishajó maig a „világ legleleményesebb játéka“. Ahogy a másik, a dobókockás János vitéz is. S persze, a szomszéd kicsi boltban vásárolt leporellók és meséskönyvek mégis a fal alá kerültek, oltani vagy felcsigázni a gyermeki kíváncsiságot. S a szegénység igazi szimbóluma a napraforgószárból eszkábált karácsonyfa az apai rokonnál, amelyre otthon főzött szaloncukor, dió, papírangyalka költözött, s ahogy a szerző írja: „a hamis fa igazibb volt az igazinál“. Mert az ünnep alkalmából a családtagok „szemükre álmodot, szívükbe szeretetet“ kötöztek. A névnapok, különösen a János nap már valódi lakomára hívja a vendégeket. A tanyasiak körében is. S Jani sógor és felesége kitesz magáért, a néneje „süt-főz sokféle jót, nem fárad bele“. A nagy-nagy vacsora elfogy az utolsó morzsáig, s megszólal az egy szál hegedű is. S a felszabaduló kedély „kis meséi“, adomái színezik az együttlétet.

A legnagyobb események persze a lakodalmak voltak. Ezek „mozgósították“ leginkább a település lakóit. Főként az összefogással, kalákában szervezettek, melyeket nem a háznál, hanem valamely közösségi helyen – iskola, kocsmá – tartottak. Egy ilyennek a leírásával tetőzi meg Győri az eddigi ünnepi forgatagot. Hogy aztán a rokon új párnak hibás kigyereke szülessék, az esküvői fotó ünnepélyessége sem feledtet: „Hasztalan, az ítélet végleges, a jövő egyszer s mindenkorra förtelmesre zárult“. Az idióta gyerek a rokonságot is eltaszítja, míg egyszer aztán intézetbe adják. S a félelem, hogy ez mással is megtörténik, jó ideig „befagyasztotta“ a házassági hajlamot.

Hogy merre, hol van a „világ közepe“, az is kiderül az egyik utolsó fejezetből. Hát Lócon. Ezen az isten háta mögötti településen, ahol képzeletben járva a szerzőben ismét összeállnak a falu jól ismert hangjai, Horváth Kovács üllőjének csengése, a porolóvesző puffanásai, az eketaliga csörgése (amint a székérre fölteszik), a libagágítás, pulykaöblögetés... S ebben az érdektelen kis faluban élt három különleges ember, három értelmiségi. Egy festő, egy régész és egy matematikus. Akik valamilyen isten csodája révén ki tudtak emelkedni ebből a poros, lehúzó, szellemileg igénytelen emberi közegből. (S vegyük közénk a költőt, a szerzőt is!) A festő, Tömböly Antal afféle naiv-amatőr alkotó a Szarazér partján, a maga tanyáján, aki fél évig paraszt volt, fél évig pedig a „művészet burkában élt“. S ahogy a szerző leírja: a kisváros, a falu elfogadta, megbecsülte, nem tekintette bolondériának festősködését. Sőt, még vásároltak is tőle! S aztán a helyi régész, a „félkezi tudós“, Oláh András, akinek portréja oly furára, félbesikerültre kerekedik. Hiszen a gyermeki kíváncsiság kincsek nyomára szeretne bukkanni, de a sötét és dőhos szobában sorakozó cserépdarabok kiábrándítóan hatnak meglóduló fantáziájára. A harmadik Gabnai Raymund matematikus, őt az '56-os forradalom szele sodorta a lóci általános iskolába, fizikát tanítani. Győri egyetemistaként találkozott már vele az ELTE-n, a fiatal tanársegéddel. S idővel a tv-ben látta, amint egy hatalmas monográfia szerzőjeként beszél

munkájáról. A szerző két dologgal zárja eszmefuttatását. Az egyik: „mindig meghatott, hogy abból a kis faluból idáig emelkedett valaki“, a másik: „Az a semmi koszos kis falu egyszerre három emberrel büszkélkedhetett volna...“. S hogy miért nem tette? „Nem az a dolga a világon.“ – írja a szerző. Valójában egész könyve arról szól, hogy innen, erről a horizontról bizony másként látszanak az „oly természetes“ dolgok.

A költő – a szavak művésze – hogyan lenne érzékeny arra a sajátos, szülőföld adta szókinccsre, amelyet a gyerekkor eszmélkedésével sajátított el. A dokumentáló hajlam – a későbbi könyvtárosé – már korán megnyilvánult, amikor kék füzetbe írta a korabeli srácoktól, az utcán halott szavakat. Nem azokat, amelyeket szülei-nagyszülei használtak. Most mégis ezeket, az akkor lenézett kifejezéseket idézi fel. Nagyanyja korholását: „Punt, punt muziba kell nektek járni örökké!“. Vagy a káromkodást, melyet apjától hallott: „A pék lova faszát!“. Az „amúgyos“ Kocsondi János szavajárását. A néven nevezés tisztességét, amely mindenkinek kijár.

S aztán egy gyors leltár a sokat forgó, mindennapi eszközökről. Köztük akad néhány különleges is. Mint a „triór“, a magtisztító, a maga franciás nevével, a gépi rosta, vagy a „három emberes“ kukoricamorzsoló – mindegyik közre játszott – nem is akármilyen szerepet – a paraszti gazdálkodás lélekölő tevékenységében. A disznó-orrdrótozó, aminek használatától a szerző iszonyodott. Viszont az „íjfűrot“, ezt az őskori szerszámot – nagyanyja útmutatása alapján – újra feltalálta. A káposztáshordó a zsirosbödön, a lekváros szilke, a tejesköcsög, vagy öntöttvas lábas között is komoly tekintéllyel bírt; a káposztagyalulás és eltevés pedig valóságos kis családi ünnep volt. S a fűszerezés! Annak tudománya! Ami csakis férfimunka lehetett, akárcsak a taposás. S a végtelen tevékenység sora, az önellátás megannyi kis műhelymunkája. A pattogatott kukorica készítés miniünnepje az udvaron. (Az író ma is gyakran készíti ezt a gyerekkorra emlékeztető csemegét, de már popcorn-t, s amerikai gépen.)

Végül a Kulcs című utolsó fejezetben Győri ismét összegezni próbálja visszatekintésének célját, érelmét. „Mi volt az egészben az a különös, az az egyedi, az a rejtélyes, az a titokzatos, amiért érdemes volt papírra vetni?“ Maga is érzi: a részletek halmozásával nem kiteljesíti, inkább elbizonytalanítja vállalkozását. Kissé szomorúan állapítja meg: „nem találtam meg annak a világnak a kulcsát...“. Viszont sok mindenre mégis érzékenyen rátapintott. Elhalványult részletek gazdagságát idézte fel. Beletekintett (ez nem kis bátorságra vall) abba a mélybe, amely kútba, amely családjá és önmaga eredetéről, viszonyairól szolgáltat lélektanilag is hiteles adalékokat. S talán a legfontosabb: sikerült feldolgoznia a bántásokat és sérelmeket, s kibékülnie önmagával. S a vállalt töredékesség itt beteljesíti küldetését: mert minden sorából előtűnik az örök gyerekkor elhalványulhatatlan fájdalmas szépsége és ragyogása.